

**ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ“
СТОПАНСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „МЕНИДЖМЪНТ И МАРКЕТИНГ“**

Ани Владимирова Атанасова

**КЛЪСТЕРНАТА ИНТЕГРАЦИЯ ЗА ПОВИШАВАНЕ
КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТТА НА МАЛКИТЕ И СРЕДНИТЕ
ПРЕДПРИЯТИЯ**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на дисертационен труд за присъждане на образователната
и научна степен „доктор“ по докторска програма
„Икономика и управление /индустрия/“

Научен ръководител
доц. д-р Милена Филипова

Благоевград, 2014

Дисертационният труд съдържа увод, изложение в четири глави, заключение и е в обем от 287 стандартни текстови страници. Използвани са 190 литературни източника. В текста са включени 41 таблици и 19 фигури. Към дисертационния труд има приложения в обем от 18 страници, които съдържат 17 таблици и една анкетна карта.

Авторът на дисертационния труд е докторант в катедра „Мениджмънт и маркетинг“ при Стопански факултет на ЮЗУ „Неофит Рилски“ – Благоевград.

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Актуалност и значимост на темата

Активизирането на процесите на интернационализация и глобализация в сферата на икономиката и динамично променящите се пазарни условия значително влияят върху конкурентната среда и предизвикват непрекъснато засилване и усложняване на конкуренцията между предприятията на вътрешните и глобалните пазари. Една от предпоставките за оцеляване в условията на ожесточена конкуренция и за постигане на успех в бизнеса е повишаването на конкурентоспособността на стопанските субекти, в това число на малките и средните предприятия. България е най-слабо развитата страна-членка на Европейския съюз, с най-ниски показатели по отношение на конкурентоспособността, производителността на труда, консумацията на енергия и ресурсната ефективност.¹

Една от предпоставките за повишаването на конкурентоспособността е прилагане на нов модел на развитие на основата на взаимодействието между предприятията на базата на общите икономически интереси чрез създаване на клъстери. В тях се обединяват усилията на предприятия, научни, неправителствени и други организации, органи на държавната и местната власт, с общи интереси, с цел формиране на устойчиви конкурентни предимства, засилване на пазарните позиции, по-нататъшно икономическо развитие и нарастване на конкурентоспособността.

Интегрирането на предприятията в клъстери е съвременна икономическа концепция, базираща се на предимствата на географската локализация на взаимосвързани предприятия. То е важен инструмент за регионално и национално социално-икономическо развитие. Клъстерите способстват за разгръщане потенциала и за нарастване на конкурентоспособността на националната икономика, отделните региони и съставляващите ги предприятия и особено на тези от сектора на малкия и средния бизнес, които „придобиват все по-важна роля в нашето общество като предоставящи възможности за заетост и като ключови фигури за благосъстоянието на местни и регионални общности.”² Насърчаването на участието на малките и средните предприятия в създаването на клъстери се определя като една от основните задачи на Европейския съюз и държавите – членки, а утвърждаването на клъстерите в Европа е един от стратегическите приоритети за успешно насърчаване на иновациите³.

¹ Оперативна програма „Иновации и конкурентоспособност” 2014 - 2020 (Проект), МИЕТ, 2013

² „Мисли първо за малките!“, „Small Business Act“ за Европа, Съобщение на Комисията до Съвета, Европейския парламент, Европейския икономически и социален комитет и Комитета на регионите, Брюксел, 2008, с.2, (<http://www.mi.government.bg/bg/themes/small-business-act-11-285>)

³ Заключение от заседание на Съвета на 4 декември 2006 г. (Конкурентоспособност): http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/en/intm/91989.pdf.

Отчитайки, че силните клъстери, съчетаващи „предприемаческа динамичност, интензивни връзки с най-престижните научни институции и повишена ефективност“, допринасят за изграждането на основана на знанията икономика и за постигането на растеж и заетост, Комисията на европейските общности поставя задачата за създаване в Европейския съюз на повече клъстери на световно равнище и приобщаване на иновативни малки и средни предприятия в клъстери⁴.

Съвременната клъстерна теория се основава на изследванията на редица учени върху интеграционните процеси и изграждането на мрежови структури в сферата на икономиката. Нейните корени могат да се намерят в идеите за пространственото разположение на икономическите субекти и локализацията на производството, формулирани от представителите на ранния западноевропейски меркантилизъм и доразвити през 19 и 20 век.

В съвременната западна научна литература проблемът за клъстерите заема важно място в разработките на М. Портър, Ст. Розенфелд, К. Кетелс, П. Крюгман, М. Енрайт и др. За българските учени той е сравнително ново направление на научните изследвания, което е свързано с факта, че клъстерният подход се прилага в България след 2000 г. По тази причина теоретичните и особено приложните аспекти на клъстерната концепция не се разглеждат и осветляват достатъчно в българската научна литература и техните изследователи са сравнително малко. Следва да се отчита, че в научната литература съществува празнина по отношение на въпроса за влиянието на клъстерната интеграция върху конкурентоспособността на малките и средните предприятия и не са правени изследвания за неговата оценка. Неговото изучаване има значение за вземането на решения във връзка с клъстерното развитие на икономиката на България.

Актуалността и значимостта на темата на дисертационния труд произтичат от следните обстоятелства:

➤ голямото икономическо значение на клъстерните формирания за развитието на икономиката и повишаването на нейната конкурентоспособност, за растежа, ефективността и конкурентоспособността на съставляващите ги предприятия и в частност на малките и средните предприятия;

➤ ролята на клъстерната организация за социално-икономическото развитие на регионите;

⁴ За клъстери на световно равнище в Европейския съюз: Прилагане на широкообхватна иновационна стратегия, Съобщение на комисията до Съвета, Европейския парламент, Европейския икономически и социален комитет и Комитета на регионите, Комисия на европейските общности, Брюксел, 5.11.2008 <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0652:REV1:en:PDF>

➤ необходимостта от съпоставка на българския и чуждия опит в клъстерния процес и установяване на равнището на прилагането на клъстерния подход в България;

➤ сравнително малкото изследвания на българския опит в прилагането на клъстерния подход и липсата на цялостно и задълбочено изследване и оценка на влиянието на клъстерната интеграция върху конкурентоспособността на малкия и средния бизнес;

➤ обективната необходимост от извеждане на проблемите, съпътстващи клъстерния процес в България и от разработване на научно-обосновани насоки за неговото бъдещо развитие като предпоставка за повишаване конкурентоспособността на малките и средните предприятия.

Цел и задачи на дисертационния труд

Целта на дисертационния труд е да се оцени влиянието на клъстерната интеграция върху конкурентоспособността на малкия и средния бизнес в България.

За постигане на целта на изследването се поставят следните **изследователски задачи**:

1. Изследване на теоретичните и методологическите основи на клъстерната интеграция и характеризирание на клъстерите в системата на икономиката;

2. Извеждане на чуждестранният и българският опит в създаването на клъстери, анализ на клъстерите в България и на институционалните предпоставки за развитието им;

3. Анализ на малките и средните предприятия и обосноваване на проблема за тяхната конкурентоспособност;

4. Анализ и оценка на влиянието на клъстерната интеграция върху конкурентоспособността на малките и средните предприятия на примера на клъстерите Индустриален клъстер „Електромобили“ (ИКЕМ), Български мебелен клъстер и Български клъстер „Телекомуникации“;

5. На основата на обобщенията и систематизацията на резултатите от изследването извеждане на проблеми и предлагане на насоки за развитие на клъстеризацията в страната като предпоставка за повишаване конкурентоспособността на малките и средните предприятия.

Изследователска теза

Основната научна теза на дисертационното изследване е:

Повишаването на конкурентоспособността на малките и средните предприятия се влияе от тяхното обединяване в клъстери, поради което разширяването на прилагането на клъстерния подход е ефективна стратегия в условията на пазарното стопанство.

Обект и предмет на изследването

Обект на изследването са проблемите на клъстерната интеграция в България във връзка с конкурентоспособността на малките и средните предприятия.

Предмет на дисертационния труд е влиянието на клъстерната интеграция върху конкурентоспособността на малките и средните предприятия.

Методи на изследването

Използваните **методи за постигане на целите на изследването** са следните: метод на описанието, на групировката, табличен и графичен метод, анкетен метод, методи за разкриване на структурата, динамиката, териториалното разположение, за сравнение, методите на анализ и синтез. За оценката на влиянието на клъстерната интеграция върху конкурентоспособността на малките и средните предприятия са анализирани финансово-икономическите показатели: разходи за придобиване на дълготрайни материални активи, печалба, приходи от продажби, коефициенти на ефективност на приходите и разходите, коефициенти на рентабилност за Индустиален клъстер „Електромобили“ (ИКЕМ), Български мебелен клъстер и Български клъстер „Телекомуникации“ от създаването им през 2008/2009 г. до 2012 г. По този начин се осигурява конкретизация на изследването по време и обхват.

Основни информационни източници

Основните източници на информация са статистически данни, публикувани от Националния статистически институт (НСИ); аналитични доклади на Министерството на икономиката и енергетиката; базата данни (списъци) за сключени договори по процедури за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ по Оперативна програма „Развитие на конкурентоспособността на българската икономика 2007-2013 г.“, процедура „Подкрепа за развитие на клъстерите в България“; материали на Асоциацията на клъстерите в България; аналитични материали на Европейската комисия и конкретно на Дирекция „Предприятия“ към нея, сайтовете на клъстери и фирмените електронни адреси на членовете на дадените клъстери; годишните финансови отчети на предприятията от трите анализирани клъстера, публикувани в Търговския регистър на Република България и други източници. Използвана е и информация от анкетно проучване на предприятия, включени в състава на клъстерите.

Научни уговорки

Настоящото изследване е отграничено по **време** (2008/2009-2012 г.), **място** и **методология** (конкретно подбрани методи).

Изследването бе съпроводено с някои затруднения, свързани с:

➤ липса на централизирана статистическа и друга информация за идентифициране на клъстерите в страната и на съставляващите ги предприятия и организации;

➤ липса на национално приета система от измерители за оценка на ефективността на дейността на съществуващите клъстери и предприятията в тях.

Структура и съдържание

Дисертационният труд съдържа увод, изложение в четири глави и заключение. Той е в обем 284 стандартни текстови страници. Използвани са 190 литературни източника. В текста са включени 41 таблици и 19 фигури. Към дисертационния труд има приложение в обем от 18 страници, което съдържа 17 таблици.

Структурата на изложението е следната:

УВОД

ПЪРВА ГЛАВА: ТЕОРЕТИЧНИ ОСНОВИ НА КЛЪСТЕРНАТА ИНТЕГРАЦИЯ. ЕВОЛЮЦИЯ НА ТЕОРЕТИЧНОТО ПОЗНАНИЕ ЗА КЛЪСТЕРИТЕ.

1. Обща характеристика
2. Теоретични постановки до началото на 20 век
3. Теоретични концепции до 50-те години на 20 век
4. Съвременни концепции за същността на клъстерите

ВТОРА ГЛАВА. КЛЪСТЕРИТЕ В СИСТЕМАТА НА ИКОНОМИКАТА

1. Клъстери и клъстерен подход
2. Клъстери и системен подход
3. Основни характеристики на клъстерите
4. Класификация на бизнес клъстерите
5. Съпоставка между клъстерите и други форми на междуфирмена интеграция
6. Условия и фактори за формиране, развитие и конкурентоспособност на клъстерите

ТРЕТА ГЛАВА. ОПИТЪТ В ПРИЛАГАНЕТО НА КЛЪСТЕРНИЯ ПОДХОД

1. Модели за прилагане на клъстерния подход
 - 1.1. Американски модел за прилагане на клъстерния подход
 - 1.2. Азиатски модел
 - 1.3. Прилагане на клъстерния подход в Европейския съюз – европейски модели

1.3.1. Политиката на Европейския съюз за създаване и развитие на клъстери

1.3.2. Клъстерни практики в ЕС

2. Прилагане на клъстерния подход в България

2.1. Исторически преглед на създаването и развитието на клъстерите в България

2.2. Характеристика на клъстерите в България

2.3. Институционални предпоставки за развитие на клъстерите в България

2.3.1. Проектното финансиране – предпоставка за изграждане и развитие на клъстерите в България

2.3.2. Роля на Асоциацията на бизнес клъстерите в България за развитие на клъстерния процес

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА. ВЛИЯНИЕ НА КЛЪСТЕРНАТА ИНТЕГРАЦИЯ ВЪРХУ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТТА НА МАЛКИТЕ И СРЕДНИТЕ ПРЕДПРИЯТИЯ (НА ПРИМЕРА НА ИНДУСТРИАЛЕН КЛЪСТЕР „ЕЛЕКТРОМОБИЛИ“, БЪЛГАРСКИ МЕБЕЛЕН КЛЪСТЕР И БЪЛГАРСКИ КЛЪСТЕР „ТЕЛЕКОМУНИКАЦИИ“.)

1. Роля на клъстерния подход за повишаване на конкурентоспособността на малките и средни предприятия

1.1. Характеристика на малките и средните предприятия

1.2. Конкуренция и конкурентоспособност на малкия и среден бизнес

2. Изследване влиянието на клъстерната интеграция върху конкурентоспособността на малките и средните предприятия

2.1. Методика за анализ и оценка на влиянието на клъстерите върху конкурентоспособността на малките и средните предприятия

2.2. Оценка на влиянието на клъстерната интеграция върху конкурентоспособността на малките и средните предприятия

3. Проблеми и насоки за развитие на клъстеризацията в страната като предпоставка за повишаване конкурентоспособността на малките и средните предприятия

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

ЛИТЕРАТУРА

СПИСЪК НА ТАБЛИЦИТЕ

СПИСЪК НА ФИГУРИТЕ

СПИСЪК НА ПРИЛОЖЕНИЯТА

ПРИЛОЖЕНИЯ

СПРАВКА ЗА ПРИНОСИТЕ В ДИСЕРТАЦИОННИЯТ ТРУД

СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ ПО ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

II. КРАТКО ИЗЛОЖЕНИЕ НА СЪДЪРЖАНИЕТО НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

ПЪРВА ГЛАВА: ТЕОРЕТИЧНИ ОСНОВИ НА КЛЪСТЕРНАТА ИНТЕГРАЦИЯ. ЕВОЛЮЦИЯ НА ТЕОРЕТИЧНОТО ПОЗНАНИЕ ЗА КЛЪСТЕРИТЕ.

В първа глава акцентът се поставя върху изследване еволюцията на теоретичните възгледи за клъстерните междуфирмени обединения.

Първият параграф въвежда в основните теоретични постановки за същността и характерните черти на клъстерния подход. В научната литература понятието „клъстер“ се разглежда от различни аспекти, обособени в следните две основни направления:

- локализационни (за пространствено разположение на предприятията и производството);
- свързани с ролята и значението на клъстерите за формирането на конкурентните предимства и конкурентоспособността на предприятията, в чиято основа са концептуалните възгледи на Майкъл Портър.

На базата на литературния преглед е установено, че създаването и развитието на теорията за клъстерите е свързано с имената на редица учени. Значително влияние върху появата и развитието на теорията за клъстерите имат трудовете на изследователи като Й. Х. фон Тюнен, В. Лаунхард, М. Вебер, А. Льош, А. Смит, Д. Рикардо, Е. Хеншер и Б. Олин. Значение за теоретичното изясняване на проблема имат и научните разработки на А. Вебер, както и на В. Кристалер, автор на теорията за централните места. Различни направления, свързани с пространственото разположение на производството се формират от Е. Хувър, У. Айзард, Х. Маккарти, Д. Боуг, К. Бил.

Обобщава се, че на съвременния етап принос в изясняването и обогатяването на теоретичните постановки за клъстерите имат такива представители на теоретичната мисъл, като М. Портър, който е считан за основоположник на клъстерния подход, Ст. Розенфелд, К. Кетелс, П. Крюгман, М. Енрайт, П. Дьорингер, Д. Теркла, Дж. Бекатини и др.

В дисертационния труд се привеждат мнения на български и чужди автори за значението на клъстерите за икономиката, връзката между субектите и проблемите на управлението.

Многоаспектността във вижданията на авторите за същността на клъстерния подход позволява да се разграничат неговите характерни черти. За разкриване на еволюцията на теоретичните възгледи за клъстерите са обособени три периода:

- теоретични постановки до началото на 20 век;
- теоретични постановки от първата половина на 20 век;

- теоретични постановки в съвременната литература (след 50-те години на 20 век).

На основата на установената периодизация предмет на изследване във **втория параграф** са теоретичните постановки до началото на 20 век. В рамките на периода се изтъква значителната роля на идеите на Алфред Маршал (19 в.) за създаване на промишлени райони и значението им за развитието на държавната икономика. Анализите на учения разкриват, че разглежданите от него индустриални системи сами развиват успешно дейността си. Считаният за родоначалник на идеята за клъстерите Маршал формулира основни принципи за тяхното развитие, а именно:

- стимулиране привличането на доставчици и партньори;
- оптимизиране на специализираните и квалифицираните служители и мениджъри в индустриалните предприятия;
- неограничено използване на знания и технологии, добри практики, идеи, изобретения, подобрения в работата.

Анализът на научните разработки потвърждава и приносът на немския икономист и земевладелец Йохан фон Тюнен в развитието на локализационната теория. Неговата концепция се основава на връзката между градовете и селскостопанските територии. Въпреки недостатъците на теорията на фон Тюнен, създаденият математически модел на зависимостта между отдалечеността от потребителския център и начина на използване на земеделската земя е основен и актуален за съвременни модифицирани математически модели.

Теорията за местоположението получава развитие и в резултат на разработките на Вилхелм Лаунхард, който разработва теоретичен модел за оптимално местоположение на предприятията с цел минимизиране на транспортните разходи за суровини, спомагателни материали и за готовите изделия.

В **параграф 3.** се разглеждат теоретичните концепции за клъстерите до 50-те години на 20 век. Специално внимание се обръща на идеите на немския икономист и социолог, създател на теорията за местоположението на промишлеността Алфред Вебер, който обвързва локализацията на промишленото предприятие с транспортния фактор, работната сила и агломерационния ефект.

Обобщава се, че в основата на неговата теория са следните постулати:

- промишлеността е материална основа на производителните сили;
- разкриването на законите и формите на нейното развитие в пространството е необходимо и достатъчно условие за изясняване териториалната структура на общественото производство;

- локализирането на промишлените предприятия се определя от стремежа на предприемачите да минимизират производствените и транспортните разходи за своята продукция;
- в потенциалните пунктове за локализиране производствените и транспортните разходи са различни не само по природа, но и по величина, поради което трябва да бъде решен въпросът с локализационния избор.

Представени са и двете основни постановки на Валтер Кристалер, автор на теорията за централните места. Първата предполага формирането на мрежа от равностранни триъгълници, като се търси как най-добре да са разположени градовете. Той предлага разстоянията между центровете им да са еднакви. Към втората постановка се отнася предположението в центъра на тежестта на всеки триъгълник да се разположи център от по-нисък йерархичен порядък.

Литературният преглед на теоретичните постановки от първите два етапа дава възможност да бъдат направени следните изводи:

1. теоретичните постановки са белязани от значителни постижения с голям принос в областта на регионалната и локализационната икономика;
2. те се характеризират с формиране и развитие на идеите за отразяване на „фактора „пространство“ в икономическия анализ“⁵;
3. общото между тях е извеждането на идеята за по-добро пространствено разположение на производствените дейности с отчитане на връзката между производството и продажбите и транспортните разходи, както и предимствата, произтичащи от локализирането в близост до други производства и от създадения урбанизационен ефект.

Изтъкнати са основните предимства и недостатъци на тези постановки, като се подчертава, че един от важните теоретико-приложни въпроси е създаването на възможности за преодоляване на съществуващите дисбаланси в развитието на различните региони.

В параграф 4. се разглеждат съвременните концепции на редица западни учени и такива от Централна и Източна Европа (полски, руски, украински, български и др.). Представят се становищата на водещи изследователи в областта на клъстерната теория, като М. Портър, Ст. Розенфелд, П. Крюгман, М. Енрайт и др. Специално внимание се отделя на постановките на българските автори Мл. Велев, В. Христова и др.

На основата на анализа на теоретичните постановки по проблема е направена систематизация на научните определения за бизнес клъстерите. Изяснява се, че проблемът за клъстерите се разглежда от различни гледни точки, като те се разграничават от индустриалните райони и от други форми на междуфирмени

⁵ Вж по-подробно: Шишманова, М., Централните райони в контекста на регионалното развитие в Република България, изд. „Авангард Прима“, Благоевград, 2011, с. 9

обединения. Утвърждава се постановката, че клъстерите са географски обособени междуфирмени обединения, сформирани на базата на сходни интереси, които имат огромно значение за регионалното развитие. В разгледаните становища и дефиниции се наблюдава сходство по отношение на някои понятия и черти на клъстерите, като например мрежа, свързаност, взаимодействие, общност, местоположение, географска концентрация и т.н. Между определенията на авторите съществува връзка, като те се надграждат и допълват взаимно.

На основата на разгледаните определения са изведени основните идеи, заложи в клъстерната концепция:

- географска концентрация/близост на предприятията от клъстера;
- наличие в клъстерите на предприятия с различен характер на дейността и от различни индустрии;
- включване на институции и организации, имащи отношение към специфичната дейност;
- създадена структура и наличие на систематични връзки и отношения между субектите, съставляващи клъстера на базата на тази структура;
- положително и ефективно влияние на междуфирмените обединения по отношение на всички икономически дейности (като производствени предприятия, частни услуги или преработваща промишленост);
- полза от икономическите обединения за заобикалящия ги регион в икономически, социален и друг аспект;
- създаване на един вид общност, група с идентично мислене и обща целенасоченост.

Анализът показва, че фундаментално значение в клъстерната теория имат две основни характеристики – географска близост на съставляващите клъстера предприятия и други субекти и наличие на структура със системно протичащи връзки и отношения между тях.

В дисертационният труд се извежда изключителната важност на структурата и систематичния начин на работа на клъстерите. Взаимоотношенията в тях може да се изграждат върху общи или помощни продукти, производствени процеси, технологии, изисквания за природни продукти, изисквания за умения и/или канали за дистрибуция. Сформирането на клъстери се основава на подбор във връзка с това как предприятията и институциите в даден регион определят своите мисии, поставят приоритетите си, използват ресурсите на региона и сформират партньорства.⁶

Клъстерите създават вторични ефекти, които включват конкурентното предимство. Вторичните ефекти ползват всички членове на клъстера, обикновено чрез увеличаване на продажбите и намаляване на разходите.

⁶ Практическо ръководство за управление на клъстери, изд. МИЕТ, С., 2006, с. 9

„Твърдите“ вторични ефекти създават по-голям фирмен ресурс и разнообразие, по-ниски цени на доставките, наличие на специализирани услуги, на квалифицирана работна ръка и на потенциални партньори. „Меките“ вторични ефекти осигуряват достъп до мълчаливо познание за технологиите, пазарите и възможностите за създаване на мрежи, както и за обединяване на интересите и потребностите.⁷

Введено е ново понятие, изразяващо съчетаването на кооперирането на предприятията и конкуренцията между тях – кооперенция, което разкрива сложна комбинация между две явления, намиращи се в две различни плоскости и допълващи се една друга, особено в иновационните процеси.⁸ Тези все по-сложни бизнес действия включват споразумения между фирмите с цел по-висока конкурентоспособност на пазара.⁹ Подчертават се многобройните предимства на „кооперенцията“, като се набляга на намаляването на разходите чрез продукцията, реализирана в сътрудничество с конкурент. Изведена е същността на кооперенцията, изразяваща се в стремежа на фирмите да постигнат конкурентно предимство чрез специфични ресурси, компетенции или пазарни позиции, като същевременно се опитват да съчетаят своите силни страни с преимуществата на конкурентите си, доставчиците, потребителите и други бизнес партньори. От една страна кооперенцията е взаимно използване на конкурентния потенциал на фирмите-конкуренти, а от друга – непрестанна груба конкурентна борба за лидерство в разходите или в пазарните дялове, както и в стимулиране на технологични промени в индустрията.

На базата на изложените виждания за клъстерите са направени следните изводи:

1. В систематизираните и обобщени определения за клъстерите се наблюдава изключително близка връзка с локализационните теории или теориите за териториално развитие.

2. Прегледът на литературните източници показва известно различие в мненията на авторите по отношение на същността на клъстерите, поради това че те разглеждат определението на клъстера в контекста на своите конкретни изследвания. В тази връзка се посочва, че М. Портър изследва клъстерите във връзка с теорията за конкурентните предимства на регионите и местоположението на фирмите в глобалната икономика, Д. Якобс и Ст. Розенфелд – през призмата на взаимовръзките между участниците в клъстера, други автори (напр.руските) разработват механизми за адаптация на клъстерната

⁷ Пак там

⁸ Водчиц, Ю. Ф., Создание промышленных кластеров как способ повышения конкурентоспособности национальной экономики, Наукові записки, Серія „Економіка“, Випуск 14, 2010, с. 115

⁹ Янковска, Б., Конкуренция или сътрудничество?, сп.„Икономист“, 2009, №1, стр.80

теория към регионите на своите страни и в контекста на политиката за регионално развитие.

3. Използваните от авторите подходи за разглеждане и дефиниране на клъстерите показват необходимостта от внасяне на допълнителна яснота. Анализът на разработките показва, че някои от тях се характеризират със съществен недостатък, като въпросът се поставя едностранчиво и се откъсват една от друга неговите две взаимосвързани страни, отнасящи се до значението на клъстеризацията както за регионалното развитие, така и за развитието на предприятията, съставляващи отделния клъстер. Едностранчивият подход води до непълното изясняване на същността на клъстерите и до пораждането на редица проблеми във връзка с конкретното практическо приложение на клъстерната концепция.

ВТОРА ГЛАВА. КЛЪСТЕРИТЕ В СИСТЕМАТА НА ИКОНОМИКАТА

В **параграф 1.** на основата на разгледаните в предходното изложение постановки е изведено определение на клъстер, според което той е формиране от интегрирани предприятия, организации и институции, включително научни, имащи сходни интереси, създадено на географски принцип с цел осигуряване на икономически растеж и конкурентоспособност на съставляващите елементи (предприятия, организации и институции) и на регионите, в които е позиционирано, на базата на внедряването на иновации и повишаването производителността на труда. Фирмите от клъстера преследват еднаква стратегическа цел. Клъстерните структури заемат особено място в мрежовата икономика.

Посочени са конкурентните предимства, които се генерират в рамките на клъстера:

- оптимизиране на връзките между доставчици, производители и потребители;
- икономии от мащаба;
- увеличаване на иновативността на фирмите;
- непрекъснато конкуриране между фирмите в клъстера, водещо до увеличена ефективност на производството;
- разширяване на пазарния дял и интернационализиране на дейността.

Дефинирани са основните принципни положения, свързани с изграждането на клъстерите, като са обобщени по следния начин различните становища за тях:

➤ клъстерите се създават от предприятия, намиращи се главно в един географски район, между които се проявяват сходство и систематични връзки и които са обвързани на основата на взаимната зависимост между основните им дейности;

➤ в клъстерите могат да се включват като участници предприятия от други отрасли или браншове със сходни дейности, различни организации и институции

и особено научно-изследователски, които в голяма степен биха могли да подпомагат развитието на иновационните процеси и да служат като възли за предприемаческото и научно-промишленото взаимодействие.

Изведените принципи насочват вниманието и към механизма на действие на клъстерите - действащите на едно ниво участници в клъстера могат да се кооперират около основната дейност, използвайки своите ключови способности, за да се допълват.

Авторът разкрива и своето виждане по проблема за систематизацията на принципите, като дефинира по-ясно връзката и зависимостта на клъстерното формирование от пазара и конкуренцията и значението му за повишаването на регионалната конкурентоспособност и растежа на регионалната икономика.

Подчертава се, че един от важните теоретико-приложни въпроси в контекста на настоящата разработка е разкриването на ефективността от прилагането на клъстерния подход по отношение на сектора на малкия и средния бизнес. Той е разгледан от гледна точка на влиянието на клъстерния подход върху такива процеси, като повишаването на иновационната активност, производителността на труда и конкурентоспособността, в които могат да се търсят основните положителни аспекти от създаването и функционирането на клъстерите.

Обобщава се, че нарастването на конкурентните предимства на фирмите в разгледаните направления е едно от ключовите условия за формирането и увеличаването на конкурентоспособността на регионите, в които са позиционирани клъстерите, а от тук и на националната икономика.

Направени са изводи относно клъстеризацията на икономиката и прилагането на клъстерния подход. Клъстеризацията е определена като процес на съвместно разполагане на фирми и други действащи лица в концентрирана географска област, коопериране около определена функционална ниша и установяване на тесни взаимовръзки и работни алианси за засилване на тяхната колективна конкурентоспособност. Тя е процесът на интегриране на стопански и други субекти от един географски район за постигане на общи цели, свързани с повишаване на пазарната сила и конкурентоспособността.

Установено е, че клъстерният подход е подход от нов тип, който „заменя традиционните подходи за развитие, при които държавата стимулира бизнеса с различни средства.¹⁰ Представена е дефиниция, според която клъстерният подход свързан със създаването на възможности за доброволно обединяване на предприятия, институции и други организации на географски признак за получаване на предимства и синергичен положителен резултат в процеса на производството и реализацията на продукцията и за повишаване на конкурентоспособността на базата на ефекта от увеличаването на мащаба. Той предоставя съществени **предимства** на участващите в клъстерите предприятия и

¹⁰ Велев, Мл., Клъстерен подход за повишаване на конкурентоспособността, изд. Софтрейд, С., 2007, с. 6

за географските територии/региони, в които те са позиционирани, някои от които според автора са следните:

- прилагането му води до увеличаване на мащаба на базата на създадения клъстер и повишаване на конкурентоспособността на включените в него предприятия;
- създават се условия за нарастване конкурентоспособността на региона;
- обединяват се усилията при производството и реализацията на продукцията;
- нарастват възможностите за достъп до пазарите за реализация на продукцията и снабдяване с ресурси;
- осигурява се синергичен ефект чрез повишаване на производителността и иновационния капацитет;
- снижават се разходите на участниците в клъстера на базата на ефекта на мащаба при обединението на предприятията;
- осъществяват се взаимодействия между съставляващите клъстера предприятия, институции и организации при неговото функциониране;
- предоставя се възможност за ефективен обмен на знания, нови технологии, консултации, изграждане на съвместна база за научна и развойна дейност, обмен на кадри и съвместни обучения;
- създават се предпоставки за растеж на клъстера, съставните предприятия и за развитие на региона, в който е позициониран той;

Изведени са характеристиките на клъстерния подход, които се свеждат до ролята му да подпомага клъстерите, а не отделните предприятия, премахване на пречките пред нарастването на производителността на труда и конкурентоспособността и концентриране на усилията върху ускоряването на иновациите и развитието и обмена на знания вътре в клъстерите.¹¹

Направените изводи във връзка с прилагането на клъстерния подход се отнасят се до значението му във връзка с икономическите отношения между участниците в клъстера и реализацията на целите и задачите му, обезпечаването на тяхното партньорско и равноправно участие и просперитет, осигуряването на развитие, нарастването на конкурентните предимства и конкурентоспособността им.

Чрез прилагането на клъстерния подход се стимулират предприемаческата инициатива и осъществяването на новаторските идеи.

В следващия параграф (2.) клъстерите се разглеждат от гледна точка на системния подход. Той има важно значение за функционирането, развитието и управлението им. В тази част са определени условията за създаването на системата – клъстер, както и задачите, свързани с прилагането на системния

¹¹ Пак там, с. 9-10

подход по отношение на клъстерите. Клъстерът се определя като сложна система.

Разкрива се, че системният подход е един от основните управленски подходи, който създава определени предимства за организациите, които го прилагат и са изведени основните преимущества на клъстерите като система. Направен е извода, че при прилагането на този подход е необходимо да се отчита следното:

- развитието на клъстера е резултат от силата на връзките и взаимодействието между изграждащите го елементи;
- неговото състояние е резултат от взаимодействието на факторите на заобикалящата среда и силата на тяхното въздействие върху системата;
- то е резултат и от взаимодействието между клъстера и заобикалящата го среда.

Затова в процеса на управлението на процесите в клъстера е особено важно да се познават всички проявяващи се влияния и взаимодействия, както с ендогенен, така и с екзогенен характер.

Третият параграф от втората глава акцентира върху основните характеристики на клъстерите. Към тях са отнесени типа на отношенията, възникващи в тях по повод създаването и функционирането им; основните елементи, съставляващи клъстера; техният жизнен цикъл; наличие на критична маса; потенциал за развитие и устойчивост на клъстера. Систематизирани и допълнени са становищата на учените по проблема.

Подчертава се, че в системата на обществено-икономическите отношения клъстерите отразяват отношенията, които обективно възникват между участниците в тях по повод създаването и функционирането им. Взаимоотношенията им са с пазарен и непазарен характер и се проявяват по повод на реализирането на целите на клъстера, които се отнасят до:

- нарастване на пазарната сила и конкурентоспособността на предприятията, които го съставляват;
- увеличаване на производителността на труда;
- разширяване на възможностите за иновации.

В процеса на създаването и функционирането на клъстера между формиращите го организации протича непрекъснат поток от информация, необходим за реализацията на организационно-управленските, производствените и иновационните процеси, осъществяват се отношения, свързани с движение и ефективно използване на човешките ресурси и тяхното обучение, консултации по основни проблеми, обмен на опит, идеи, знания и технологии, обмен на продукти, отношения със стопански субекти извън клъстера и др.

Направен е извод, че подходите по отношение на определянето на етапите от жизнения цикъл на клъстера се различават до известна степен, не само по

отношение на броя им, но и по отношение на определените етапи. В тази връзка е посочено, че етапите на клъстерния жизнения цикъл могат да се определят като възникване, развитие, зрялост и упадък, аналогично на тези на жизнения цикъл на продукта.

На основата на изложените становища като елементи на клъстерите са посочени участниците в тях – предприятия, институции, вкл. и научно-изследователски, учреждения и други организации, които са свързани със съществуването и функционирането на клъстера.

В същия параграф се констатира, че критичната маса е не само една от характеристиките на клъстерите, но и условие за тяхното съществуване и ефективно функциониране. Достигането на определена критичната маса от предприятия е необходимо за осигуряването на екзистенц минимума за ефективното функциониране на клъстера и за реализирането на неговите цели, свързани с повишаването на конкурентоспособността на участващите в него предприятия и тази на региона, в който той е географски разположен.

Отчетено е, че характеристиката потенциал за развитие на клъстера, която е от значение за бъдещето на клъстера и за постигането на устойчив подем на резултатите от дейността му, не е достатъчно застъпена в научната литература. В тази връзка е разкрито, че потенциалът за развитие зависи до голяма степен от броя на членуващите в клъстера предприятия и други организации, силата и характера на връзките между тях, степента на сътрудничество и коопериране на предприятията, степента на развитие на външните връзки, способността му да привлича нови участници, позициите на клъстера на пазарите и сред останалите клъстери, обезпечеността с необходимата работна сила, ресурси, технологии, информация и знания за пазара, научно-изследователския и иновационния капацитет на клъстера и др.

Характеристиката устойчивост на клъстера е дефинирана като способността му да запазва и увеличава конкурентоспособността си в условията на динамични пазарни промени и непредвидимост на средата на базата на притежаваните конкурентни фактори и броя и качествата на съставните му компоненти – участващите в него предприятия, институции и други организации. Прави се извода, че устойчивостта като качество на клъстера е характерна за клъстери, които се намират в етап на стабилизиране, на зрялост.

Разгледани са и характеристиките географска широта, гъстота, обхват, дълбочина, дейностна основа, потенциал за растеж, иновационен капацитет и др., които са свързани с големината на територията, на която са разположени клъстерите, броя на включените предприятия, диапазона на хоризонтално и вертикално свързаните индустрии, броя и вида на дейностите, способността за генериране на видове иновации и др.

На основата на анализа са определени характеристики с най-съществено значение: потенциалът за развитие на клъстера, неговата устойчивост и иновационен капацитет, които са в основата на някои от останалите характеристики.

В **параграф 4.** е направен опит за класификация на бизнес клъстерите в сферата на икономиката и за определяне на техните видове и подвидове, като се прави характеристика на всеки един от тях с цел да се открие тяхната роля и значение. Констатира се, че разбирането на различията между клъстерните обединения в различните класификации е особено важно за разширяването и обогатяването на гледните точки в научната литература. Типологизацията на клъстерните обединения е от значение за изучаването им и за разработването на стратегически подходи за стимулирането и развитието им. На база на конкретни разработки на редица учени са предложени различни подходи за класифициране на видовете клъстери, които се основават на различни признаци.

Разгледани са класификациите на С. Ketels, St. Rosenfeld, A. Boiland, Markusen, които ги типологизират на база на географското местоположение на суровини/ресурси, жизнен цикъл, характеристика на фирмите-членове, зависимост между фирмите от клъстера и перспективи за трудова заетост. Представена е и класификация, изведена от българския учен Мл. Велев, който изследва индустриалния тип клъстери. Към съществуващите в литературата класификационни признаци са включени от автора два нови, а именно:

- отраслова принадлежност на клъстерите, съгласно която те могат да се разделят на индустриални (в различни сектори на индустрията), туристически, селскостопански, търговски, смесени и др.;
- равнище на технологично развитие, според което могат да бъдат високотехнологични (каквито са например клъстерите от ИТ сектора), средни или нискотехнологични).

В **параграф 5.** са цел по-изчерпателното и точно изясняване на въпроса за същността на клъстерите е направена съпоставка между тях и други форми на междуфирмена интеграция. Разгледани са становищата на редица чуждестранни и български учени за различните видове интеграция между предприятията А. Маршал, G. Becattini, G. Bianchi, К. Джарило, Н. В. Thorelli, J. Johansson и L. G. Mattsson, Ст. Розенфелд, М. Портър, К. Тодоров и др. На основата на техния анализ са представени основните характерни черти и значението за икономиката на такива междуфирмени обединения, като стратегически бизнес мрежи, индустриални райони, субконтракторство, стратегически междуфирмени алианси, изследователски консорциуми, аутсорсинг, виртуална организация и съвместни предприятия (Joint ventures).

За съпоставката между клъстерите и бизнес мрежите са изведени критерии – местоположение, принос за регионалното развитие, начин на изграждане,

взаимоотношения, начин на организация и управление, отношения с фирми и други организации извън обединението, перспектива за развитие и начин на учредяване.

В резултат от сравнението са изведени общите черти и разликите между клъстерните и другите видове междуфирмени обединения, които са оценени по отношение на начина на създаване, участниците в обединението, типа на отношенията между участниците, наличието/отсъствието на самостоятелна структура, връзката с пазара и др. Обобщава се, че основните разлики между клъстерите и разгледаните междуфирмени обединения са по отношение на състава, водещите предимства за възникване и характеристиките им.

На основата на съпоставката е направен извода, че клъстерите се отличават с предимства, както за включените в тях предприятия, така и за развитието на отделните региони.

Последният параграф от втората глава (6.) разкрива условията и факторите за формиране, развитие и конкурентоспособност на клъстерите.

Анализът на литературните източници показва, че като основни условия за създаването и функционирането на клъстерите учените извеждат географската близост, необходимост от свързаност между организациите в добавянето на стойност в производствената верига, както и натрупването на критична маса. Към посочените условия са включени и следните:

- доброволно волеизявление на предприятията (мотиви, осъзната потребност и желание) за включване в клъстера;
- сходство в дейността на предприятията, свързано със спецификата на продукта, използваните ресурси и технологичните особености и последователност на неговото производство; взаимосвързаност на дейностите и производствата на предприятията и организациите;
- благоприятни икономически условия, подходящ бизнес климат;
- държавна политика, стимулираща създаването на клъстери;
- наличие на активни канали за делови взаимоотношения, комуникация и диалог;
- ползване на обща специализирана инфраструктура, пазари на труда и услуги.

На основата на анализа на литературните източници и съществуващия практическят опит по прилагането на клъстерния подход са изведени и основните фактори, въздействащи върху процеса на клъстеризацията на съвременния етап. Представени и обобщени са становищата на чуждестранни и български автори – М. Портър, R. Kantor, J. Jacobs, Ст. Розенфелд, С. Ketels, Н. А. Корчагина, Мл. Велев, В. Христова и др.

Определени са две основни групи фактори в зависимост от това дали клъстерът е в етапа на създаването или в етапа на растежа - въздействащи върху

създаването на клъстерите и фактори, влияещи върху тяхното развитие и повишаване на конкурентоспособността. Към факторите от първата група са отнесени: наличие на предприятия от сходни отрасли; ясно изразена потребност на предприятията да се интегрират помежду си; достигане на необходимата маса от предприятия, необходима за осигуряването на екзистенц минимум за създаване на клъстера и за реализирането на неговите цели. Във втората група фактори са включени броят на членуващите предприятия и други организации; силата, здравината, регулярността и характера на връзките между тях, определящи степента на сътрудничество и коопериране; степента на развитие на външните връзки, взаимната зависимост с доставчиците на услуги; способността за привличане на нови участници; позициите на клъстера на пазарите; обезпечеността с необходимата работна сила, ресурси, технологии, информация и знания за пазара и ефективното им използване като важни ресурси за растежа на клъстера; непрекъснатостта на потока от информация и обмен на опит, идеи, знания и технологии, обмен на продукти, отношения със стопански субекти извън клъстера; научно-изследователския и иновационния капацитет на клъстера; степента и умението да се съчетават в единство кооперирането и конкуренцията между фирмите от клъстера и да се използват като взаимодопълващи се инструменти и двигател за развитието на клъстера като цяло и на запазващите своята самостоятелност предприятия поотделно.

Според източника на проявление са обособени вътрешни и външни фактори. Вътрешните фактори включват всички онези фактори, чиито причини за проявление се намират в самите предприятия и организации и които ги стимулират да се обединяват, а между външните с особено значение са: изискванията, поставени от интернационализиращата се и глобализираща се икономика и необходимостта от промяна в стратегиите за управление на предприятията и въвеждане на нов подход, създаващ благоприятни условия за осигуряване на необходимите конкурентни предимства и развитие; необходимостта от противодействие на неустойчивата икономическа конюнктура, на натрупването на капитали в големи компании и монополите и от преодоляване на проблемите, възникващи от ограничеността на ресурсния потенциал в световен мащаб; непрекъснато засилващата се конкуренция на вътрешните и външните пазари и необходимостта от повишаване конкурентоспособността на националната и регионалната икономика; държавната политика за стимулиране създаването и развитието на клъстери и за повишаване на конкурентоспособността.

ТРЕТА ГЛАВА. ОПИТЪТ В ПРИЛАГАНЕТО НА КЛЪСТЕРНИЯ ПОДХОД

В първия параграф на трета глава се разкрива съществуващият в практиката опит и се представят моделите за прилагане на клъстерния подход.

Обобщава се, че натрупаният опит в създаването и развитието на клъстерите е ценен от гледна точка на възможностите за усъвършенстване на прилагането на клъстерния подход у нас. На основата на литературния обзор и проучванията по проблема е направена характеристика на някои от утвърдените в света модели за клъстерно развитие. В същия параграф са изведени основни черти на американския модел на изграждане и развитие на клъстери и е констатирано, че той осигурява повишаване на конкурентоспособността в глобален мащаб на базата на предимствата, основани на научно-технологичните достижения и иновациите. Подчертава се фактът, че в САЩ клъстерите се развиват на основата на съвместната дейност на държавните структури, промишлените предприятия и университетите.

Направено е описание на азиатския модел на базата на примери на клъстерни обединения в Япония, Китай и Индия. Характеристиката на прилагането на клъстерния подход в Япония включва взаимодействие между образованието, науката и промишлеността под влияние на активната роля на държавата и наличие на система от субконтракторни връзки между редица големи предприятия от една страна и мрежа от малки и средни предприятия от друга страна. Проучванията на автора и анализът на научни разработки показват, че клъстеризацията в Китай се развива на основата на отрасловия принцип, а в Индия – на базата на политиката на правителството, в съчетание със сътрудничеството на регионалната и местната администрация. Констатира се, че моделът на организация е същият, както в Япония – малките и средни предприятия се концентрират около големите и се позиционират в големите градове, разполагащи с ресурси, инфраструктура и големи пазари.

Прилагането на клъстерния подход в Европейския съюз се обобщава чрез европейски модели за създаване и развитие на клъстери. Анализът на документите и инициативите на Европейската комисия показва, че политиката на Европейския съюз (ЕС) по отношение на клъстерното развитие е насочена преди всичко към създаване на необходимите условия за това, като едновременно с това е видно нейното активно стимулиращо и мотивиращо отношение и към политиката на отделните страни-членки.

С особен характер е отношението на Европейската комисия към участието на малките и средните предприятия (МСП) в клъстери. То се ръководи от тяхната значима роля в икономическото развитие, повишаването на иновационната активност и конкурентоспособността, създаването на нови работни места.

Разкрива се, че Европейската политика за клъстерното развитие е изразена в редица инициативи и в създаване на структури, подпомагащи процеса, които се разглеждат като важни целеви инструменти за постигане на оптимална бизнес среда за развитие на клъстерите. Подчертава се влиянието на клъстерните политики върху процесите на изграждане на клъстери и засилване на тяхната

роля за икономическото развитие и конкурентоспособността в рамките на ЕС, където се обменят т. нар. „добри практики“ от натрупан опит. В тази връзка в същия параграф се обобщава, че изследванията и анализите на Европейската комисия и изследователите на клъстерното развитие имат съществено значение за популяризиране на натрупания опит и за извеждане на добрите практики при реализацията на клъстерните инициативи. Разгледани са практиките по прилагането на клъстерния подход в Италия, Великобритания, Германия, Австрия, Франция, Дания, Финландия и Словения. Направено е обобщение на областите на функциониране на разглежданите клъстери от ЕС.

Формулирани са изводи, отнасящи се до: 1) многообразието на съществуващия опит и прилагането на клъстерния подход в зависимост от специфичните особености на националната икономика и нейните приоритети и 2) наличието на три типа подходи при създаването и подкрепата на клъстерите: с пряката помощ на държавата и предприемането на насърчителни мерки, включително и финансови, с цел осигуряване на по-висок растеж и конкурентоспособност на националната и регионалната икономика на базата на формирането на клъстери; в резултат от решение на самите предприятия и смесен подход – наред с участието на държавните органи, в процеса на създаването на клъстери участват самостоятелно и доброволно предприятията, които се проявяват паралелно, не се изключват един друг, а напротив – се допълват взаимно и способстват за постигането на целите на развитието на икономиката като цяло, а и на отделните предприятия, обединени в клъстери.

Изведени са основните фактори, които оказват благоприятно влияние върху формирането на клъстерните обединения в рамките на Европейския съюз с цел създаване на конкурентни предимства за икономиката в региона и съответната страна.

Във втория параграф се разглежда прилагането на клъстерния подход в България. Направен е исторически преглед на създаването и развитието на клъстерите в страната, който обхваща периода след 2000 г. Обособени са два етапа - първият етап (2001 до 2007 г.), свързан със стартиране инициативата за създаване на клъстери в страната и вторият (след 2007 г. до момента на разработването на дисертационния труд), включващ създаването на някои необходими предпоставки от страна на държавата за развитие на процеса на клъстеризацията на българските предприятия.

Изведени са основни характеристики на двата етапа, като се посочва, че важно значение има създаването на условия за постигане на оптимална бизнес среда за развитие. На основата на наблюденията са разграничени два основни подхода при формирането на клъстери в България - по инициатива на предприятията и в някои случаи с помощта на създадените бизнес центрове и други подобни

европейски структури за помощ на бизнеса; с прякото участие и координация от страна на българската държава.

Поставя се въпроса за липсата на достатъчно надеждна достоверна официална информация и систематичност при поддържането на информационна база данни за клъстерите, което се изтъква като недостатък, влияещ върху ефективността на отчетността в това отношение.

На основата на проучване на клъстерите, за които е налична информация, осигурена от различни официални източници (сайт на Министерство на икономиката и енергетиката, база данни за сключени договори по процедури за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ по Оперативна програма „Развитие на конкурентоспособността на българската икономика 2007-2013 г.“, процедура „Подкрепа за развитие на клъстерите в България“, сайт на Асоциацията на клъстерите в България, сайтове на клъстерите и членовете им, аналитични доклади, сайт на Търговския регистър и др.) са идентифицирани 150 клъстера от различни области на дейност. Анализирани са профила и е направена характеристика на идентифицираните клъстери, като са посочени и редица конкретни примери.

Установено е, че българските клъстери могат да бъдат характеризирани по следния начин:

➤ по географска широта (териториално разположение) те са предимно локализиращи (66%), а останалите 34% са дисперсни;

➤ по гъстота идентифицираните клъстери са определени като клъстери с малка гъстота (пръснати), тъй като в тях се включват неголям брой фирми (71,4% от тях включват до 10 члена);

➤ по обхват (диапазон на хоризонтално свързаните индустрии) те са отнесени предимно към тесните клъстери, които включват една индустрия и доставната ѝ верига;

➤ по дълбочина, разкриваща обхвата на вертикално свързаните индустрии, които са представени в клъстера, те са плитки клъстери, поради малобройността на включените в тях предприятия и малкия брой свързани индустрии;

➤ по характеристиката дейностна основа клъстерите в България са определени като бедни на дейност, тъй като те осъществяват само една дейност или няколко, силно ограничени;

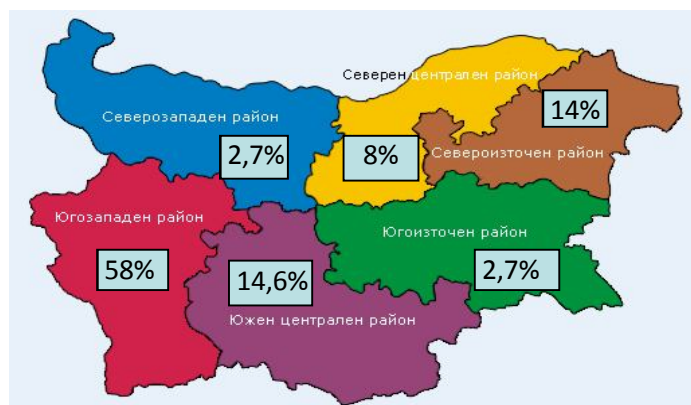
➤ по характеристиката жизнен цикъл, имайки предвид краткият период на съществуване на клъстерите в страната (най-ранните са на около 10 години), по-голямата част от тях се намират в началната фаза на своя жизнен цикъл.

Констатира се, че според отрасловата принадлежност идентифицираните са групирани в 23 икономически дейности. Тяхната отраслова структура показва, че най-голям е относителният им дял в сферата на туризма (10,7%) и услугите

(10,7%), следвани от информационно-комуникационните технологии (9,3%), индустрия и машиностроене (8,6%) и енергетика (8,0%).

По отношение на местоположението по регистрация на идентифицираните клъстери се обобщава, че повече от половината (53,0%) са съсредоточени в столицата, където е и държавната администрация. Анализите водят до установяването на известна неравномерност при разпределението на клъстерните обединения по райони за планиране (фиг. 1.), както и по административни области в страната (табл. 1.).

Фигура 1. Разпределение на клъстерите в България по райони за планиране - 2014 г. - %

Източник: <http://www.mi.government.bg/ind/econ/docs.html?id=205201>;
<http://centerofsilk.wordpress.com/>; www.bia-bg.com; <http://www.laser-optics.net/>;
http://www.touristcluster.com/index.php?option=com_content&view=article&id=44&Itemid=59&lang=bg;
<http://marinecluster.com/show.aspx?lang=bg&f=8>;
<http://www.ict-cluster-varna.eu/index.php?p=aboutus&lang=bg>; http://www.cluster-mechatronics.eu/index.php/bg_BG/Contacts;
<http://emic-bg.org/>, и собствени изчисления

Таблица 1. Разпределение на клъстерите по административни области

Административни области	Брой	Относителен дял - %	Административни области	Брой	Относителен дял - %
Благоевград	4	2,7	Пловдив	16	10,6
Бургас	1	0,7	Разград	1	0,7
Варна	21	14,0	Русе	7	4,7
Велико Търново	1	0,7	Смолян	1	0,7
Габрово	2	1,3	София - столица	80	53,3
Добрич	2	1,3	Стара Загора	3	2,0
Кърджали	2	1,3	Хасково	2	1,3
Кюстендил	2	1,3	Общо	150	100,00
Перник	1	0,7			

Източник: <http://www.mi.government.bg/ind/econ/docs.html?id=205201>;
<http://centerofsilk.wordpress.com/>; www.bia-bg.com; <http://www.laser-optics.net/>;
http://www.touristcluster.com/index.php?option=com_content&view=article&id=44&Itemid=59&lang=bg;
<http://www.ict-cluster-varna.eu/index.php?p=aboutus&lang=bg>; http://www.cluster-mechatronics.eu/index.php/bg_BG/Contacts; <http://emic-bg.org/>;
<http://marinecluster.com/show.aspx?lang=bg&f=8> и собствени изчисления

Като съществена характеристика на наблюдаваните клъстери се посочва преобладаващото участие на малките и средни предприятия в тях. На основата на авторовите проучвания и изчисления се разкрива, че от всички членове на идентифицираните клъстери над 85% са представители на малкия и средния

бизнес, което се дължи на структурата на българската икономика, в която по признака големина на предприятията делът на предприятията от тази категория е над 99% и на необходимостта от непрекъснато повишаване на конкурентоспособността на малките и средните предприятия, за които обединяването с други предприятия е съществен инструмент за постигане на тази цел.

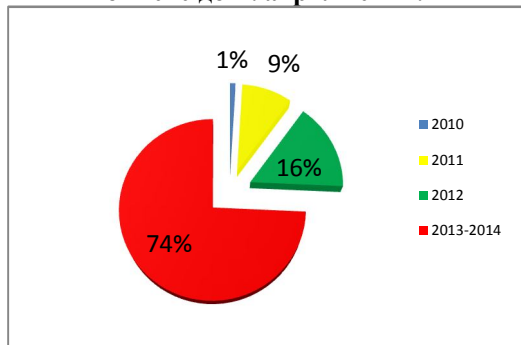
Недостатък на клъстерното развитие в България е недостатъчното участие на университети, научни институти и центрове, училища и други образователни институции в разглежданите клъстери (14% от клъстерите), което има отношение към технологичното им развитие, трансфера на иновации и подготовката на висококвалифицирани кадри.

Направените обобщения показват, че за разлика от останалите страни-членки на Европейския съюз, особено икономически развитите западни страни, в България клъстерният подход започва да се прилага сравнително късно (2001 г.), като в периода до 2009 г. се проявява известна плахост, поради недостатъчната информираност, незнанието, липсата на подготовка за организиране и управление на клъстери и липсата на доверие между фирмите, чиито отношения са преди всичко отношения между конкуренти, а не между партньори. С прилагането на Оперативна програма „Развитие на конкурентоспособността на българската икономика 2007-2013 г.“, процедура „Подкрепа за развитие на клъстерите в България“ се създават условия за финансово подпомагане дейността на клъстерите, в резултат от което в периода след 2009 г. се засилва процеса на създаване на клъстери. На основата на установеното неравномерно разпределение на клъстерите на територията на страната, е направен извода, че особено значение за регионалното развитие би имало нарастването на клъстерните инициативи в най-изостаналия в икономическо отношение Северозападен район за планиране, където е необходима намеса от страна на държавните институции и местните органи на публичната власт.

За постигане на по-голяма пълнота при изясняване на проблема за прилагането на клъстерния подход в България са разгледани институционалните предпоставки за развитие на клъстерите в страната. Те се определят като външни предпоставки и се разглеждат в две направления: 1) финансова подкрепа посредством финансиране дейността на клъстерите по Оперативна програма „Развитие на конкурентоспособността на българската икономика 2007-2013 г.“; 2) индиректна подкрепа посредством Асоциацията на бизнес клъстерите в България.

На базата на данни за подадени и отхвърлени/одобрени проектни предложения е направен анализ на участието на клъстерите в реализацията на Програмата (фиг. 2 и табл. 2).

Фигура 2. Подадени проектни предложения от клъстери за периода от 2010 до м. април 2014 г.

Източник: МИЕ, и собствени изчисления

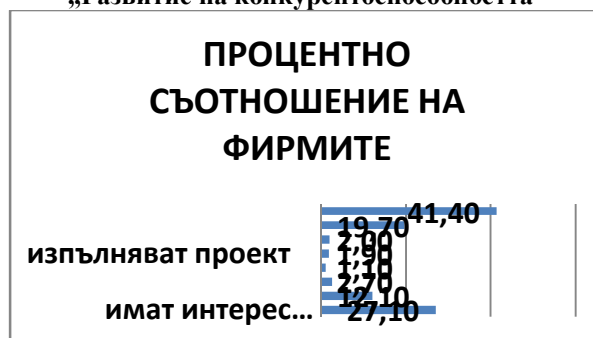
Таблица 2. Дял на отхвърлените проекти за периода 2007-2013 година

Година	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Отхвърлен и проекти	83%	47%	54%	55%	21%	24%

Източник: Изследване на "ЕСТАТ" ООД по проект BG161PO003-5.0.01-0004: „Осигуряване на публичност и прозрачност на дейностите по Оперативна програма „Развитие на конкурентоспособността на българската икономика” 2007-2013”, финансиран по Приоритетна ос 5 „Техническа помощ“ на Оперативна програма „Развитие на конкурентоспособността на българската икономика” 2007-2013, съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския фонд за регионално развитие

Установено е, че се наблюдава съществено повишаване на интереса към Програмата, като по втората процедура през 2013 до месец април 2014 г. са подадени 156 предложения, за разлика от първата процедура, когато за целия период от 2010 до края на 2012 г. са подадени общо 55 проектни предложения. Намалява броя на отхвърлените проектни предложения, в резултат от което общият брой на одобрените такива и сключените договори за безвъзмездна финансова помощ за периода от началото на Програмата до края на месец април 2014 г. по двете процедури е 78. На основата на посочените данни и анализ е направен извода, че директната финансова подкрепа посредством Оперативната програма способства активно за развитие на клъстерния процес в страната. По тази причина се засилва интересът на клъстерите към нея. За разкриване привлекателността на Оперативната програма се анализират резултати от национално проучване в рамките на Проект BG161PO003-5.0.01-0004: „Осигуряване на публичност и прозрачност на дейностите по Оперативна програма „Развитие на конкурентоспособността на българската икономика” 2007-2013” (фиг. 3).

Фигура 3. Интерес към Оперативна програма „Развитие на конкурентоспособността“

Източник: Изследване на "ЕСТАТ" ООД по проект BG161PO003-5.0.01-0004: „Осигуряване на публичност и прозрачност на дейностите по Оперативна програма „Развитие на конкурентоспособността на българската икономика” 2007-2013”, финансиран по Приоритетна ос 5 „Техническа помощ“ на

Оперативна програма „Развитие на конкурентоспособността на българската икономика” 2007-2013, съфинансирана от ЕС чрез Европейския фонд за регионално развитие

На основата на изследването се прави извода, че привлекателността на оперативната програма за клъстерите може да бъде повишена не само с нарастване на информираността за нея, но и с отстраняването на някои административни затруднения и улесняването на тежките и сложни процедури на процеса на кандидатстване. Изследването показва, че опростяването на процедурите в бъдещия програмен период би привлякло над 50 на сто от участниците в проучването за кандидатстване по приоритетните оси на Програмата. Като проблем на оперативно ниво е изведена липсата на административен и експертен капацитет и опит в разработването на качествени и успешно планирани проекти, което рефлектира върху дела на одобрените проекти и сключените договори за предоставяне на безвъзмездна финансова помощ. Към причините за неодобрение на проектни предложения са причислени още недостатъчният експертен капацитет и опит в разработването на проекти, ограничените възможности за съфинансиране, несъответствието на представените приоритетни оси с нуждите на фирмите, несигурността в обективността и оценката на резултатите и др.

Налаганият се извод е, че в резултат от действието на Оперативната програма за подкрепа на клъстерния процес се наблюдава засилен интерес към създаването на клъстери. Едновременно с това обаче се подчертава, че безвъзмездното финансиране на създаването и развитието на клъстери може да се разглежда двояко - от една страна като стимулиране на клъстерната инициатива и предприемачеството, а от друга страна като възможност за създаване на порочни практики и злоупотреба с европейските фондове, тъй като немалка част от клъстерите се създават, за да могат да получат безвъзмездно финансиране.

Отчетено е, че във връзка с кандидатстването по оперативната програма за получаване на финансиране се създават множество клъстери с малко членове, обикновено от същия бранш, които не могат да достигнат дълбочината (обхват на вертикално свързаните индустрии в клъстера), която е необходима за изграждането на високоефективен и конкурентоспособен клъстер, а в някои случаи и необходимата широта (която се формира на базата на обхвата - диапазона на хоризонтално свързаните индустрии), тъй като те обикновено включват една индустрия и доставната ѝ верига. В тази връзка една от важните задачи на национално, регионално и клъстерно равнище равнище е безвъзмездната финансова помощ да се насочва към увеличаване на обхвата на вертикално и хоризонтално свързаните индустрии в клъстерите, т.е. на тяхната дълбочина и ширина.

При анализирането на институционалните предпоставки е разгледана и ролята на Асоциацията на бизнес клъстерите в България за развитието на клъстерния

процес. Тя подкрепя индиректно членуващите в нея клъстери. Чрез нея се преодолява недостатъчно активната държавна политика. Анализирани са целите, задачите и дейността на Асоциацията, свързани със създаването на устойчива клъстерна политика, разгръщане на клъстерния процес в страната, стимулиране и подкрепа развитието на клъстерите и техните членове в осъществяването на икономическите и организационните им функции, ефективността на инвестиционните и иновационни процеси и нарастването на конкурентоспособността.

Установен е напредък по отношение на създаването на възможности за прилагане на клъстерния подход. Изведени са основните положителни ефекти от дейността на Асоциацията, а именно: възможност за специализирано събиране на информация за наличните клъстерни обединения и анализ на състоянието на клъстерния процес; възможности за допълнително обучение, информационни срещи и семинари, обмяна на опит и знания между членовете на клъстерите и клъстерите като цяло, които допринасят за повишаване на ефективността от тяхната дейност; създаване на предпоставки за нарастване на доверието между членовете на клъстерните обединения, на взаимодействието между тях и за подобряване на координацията при изпълнението на общите цели и задачи.

Изведени са някои основни функции на Асоциацията - организираща, координираща, анализаторска, консултантска, информационна, обучителна и посредническа (посредник между клъстерите и държавата, между отделните клъстери от страната и чужбина). На основата на проведено от автора анкетно проучване е направен анализ на отношението на членовете на Асоциацията към дейността ѝ и ефектите от функционирането ѝ (анкетирани са 135 мениджъри на клъстерите, членуващи в Асоциацията и на предприятията-членове на същите клъстери). Според резултатите по-важните ползи от дейността на Асоциацията се изразяват в следното (табл. 3):

Таблица 3. Резултати от анкетно проучване на ползите от дейността на Асоциацията на бизнес клъстерите

№	Ползи от дейността на Асоциацията	%
1.	Осъществяване на връзка с държавните органи по важни въпроси	58,00
2.	Установяване състоянието на клъстерния процес	61,00
3.	Провеждане на информационни срещи, семинари за обмяна на положителен опит, установяване на добрите практики и съпоставяне на резултатите от дейността на клъстерите	96,7
4.	Информирание за нови инициативи, програми на ЕС и възможности за проектно финансиране	98,3
5.	Предоставяне на консултации относно организацията и управлението на клъстерите и пазарите	89,5
6.	Помощ при кооперирането и за осъществяване на партньорства с предприятия и клъстери от страната и чужбина и трансгранично клъстерно коопериране	94,7
7.	Повишаване на иновационната активност на предприятията от клъстера	78,9

Източник: Собствено анкетно проучване и изчисления

Направен е извода, че функционирането на Асоциацията на бизнес клъстерите разкрива, че обединяването на инициативата на правителството и на неправителствените структури поражда синергичен ефект и е една от съществените предпоставки за нарастване на ефективността на клъстерния процес. От това следва, че е необходимо да се засилва нейната роля на посредник между клъстерите и държавата и участието ѝ в разработването на клъстерните политики в страната. Общата удовлетвореност от дейността на асоциацията е висока, което разкрива необходимостта от съществуването ѝ и от разширяване на нейните функции. Особена роля и значение има Асоциацията в процеса на обучението и подготовката на фирмените ръководства и на клъстерните мениджъри по проблемите на организацията и управлението на клъстерите, взаимодействието между предприятията от клъстера и между клъстера и външната среда, както и по проблемите, свързани с пазарите и конкурентите от гледна точка на подходите за повишаване на конкурентоспособността.

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА. ВЛИЯНИЕ НА КЛЪСТЕРНАТА ИНТЕГРАЦИЯ ВЪРХУ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТТА НА МАЛКИТЕ И СРЕДНИТЕ ПРЕДПРИЯТИЯ (НА ПРИМЕРА НА ИКЕМ, МЕБЕЛЕН КЛЪСТЕР И ТЕЛЕКОМУНИКАЦИОНЕН КЛЪСТЕР)

В **първия параграф** е разгледана ролята на клъстерния подход за повишаване на конкурентоспособността на малките и средни предприятия. Във връзка с по-пълното изясняване на проблема се акцентира върху същността и значимостта на малкия и средния бизнес за развитието на икономиката. На основата на статистически анализ е направена характеристика на малките и средните предприятия в България и е доказана тяхната роля в икономическото развитие и нарастването на конкурентоспособността на икономиката. Разгледани са някои теоретични становища за ролята и значението на малкия и средния бизнес, които разглеждат въпроса от различни аспекти – във връзка с динамизирането и диверсифицирането на икономиката, приноса им в повишаването на икономическото благосъстояние и създаването на брутният вътрешен продукт, регионалното развитие, иновациите и новите технологии, осигуряването на работни места и нарастването на заетостта на населението, пазарите, ресурсите, икономическата и иновационната активност, социалното развитие на обществото и др.

Направеното статистическо характеризирание на малкия и средния бизнес в България разкрива, че неговият дял в общия брой на предприятията в страната е еднакво устойчив от началото на икономическите реформи от последното десетилетие на 20 век и през 2012 г. той съставлява 99,8% от всички

предприятия в страната.¹² Според направените изчисления в сравнение с 2008 г. през 2012 г. броят на малките и средните предприятия в страната се е увеличил с 49127, като темпът на прираст е 15,2 %. Разпределението им по икономически дейности показва, че във всички сфери на дейност те имат преобладаващи и изключително високи дялове (над 94%) и дори в сферата на образованието, културата, спорта и развлеченията и други дейности предприятията са 100% малки и средни.¹³

За разкриване на значението на малкия и средния бизнес са разгледани и показателите брой и разпределение на заетите лица по категории предприятия, размер на дълготрайните материални активи, оборот, участие в създаването на добавената стойност, производителност на труда и др. Анализът на данните показва, че в малкия и средният бизнес през 2012 г. се реализират 75% от заетите лица, като 31% от тях са в микропредприятията, 23% в малките и 21,3% в средните предприятия. Стойността на дълготрайните материални активи в тези предприятия през 2012 г. е в размер на 63,2% от стойността на всички ДМА за годината, оборотът е 68,5% от общия оборот, а добавената стойност е 62,6% от общата създадена добавена стойност.¹⁴

Анализирана е външнотърговската им дейност, която разкрива степента на интернационализация на бизнеса и умението на предприятията „да се конкурират на външни пазари и да се развиват в интернационална среда.“¹⁵ Разкрит е принос на малките и средните предприятия в иновационните процеси в икономиката и е установено известно нарастване на дела на иновативните малки и средни предприятия през 2012 спрямо 2008 г., като по отношение на малките предприятия то е в размер на 2,4 процентни пункта, а на средните – 8,4 процентни пункта.¹⁶ Установено е значително изоставане в сравнение с останалите държави-членки на Европейския съюз и като една от основните причини за това е посочено недостатъчното финансиране, в резултат от което разходите за научно-изследователска и иновационна дейност са ниски.

Установено е и изоставане по някои показатели в сравнение със средните стойности за Европейския съюз. Посочено е, че в сравнение с развитите страни от Европейския съюз добавената стойност на малките и средни предприятия в България се формира главно от нискотехнологични отрасли и нискоквалифицирани услуги“, заемащи 76% от общата добавена стойност за сектора на малкия бизнес.“¹⁷ Отчетено е, че производителността на труда във

¹² www.nsi.bg, Статистика на предприятията

¹³ Пак там

¹⁴ www.nsi.bg, Статистика на предприятията; Структурна бизнес статистика и собствени изчисления

¹⁵ Мадгерова, Р., Икономически и социални измерения на предприемачеството, изд. Унив. изд. „Неофит Рилски“, Благоевград, с. 366

¹⁶ www.nsi.bg, Статистика на предприятията, Иновации и собствени изчисления

¹⁷ Мадгерова, Р., Икономически и социални измерения на предприемачеството, изд. Унив. изд. „Неофит Рилски“, Благоевград, с. 351

всички стопански сектори в България е под средното ниво за Европейския съюз.¹⁸ Констатирано е значително изоставане във външнотърговската дейност в сравнение със средните стойности за Европейския съюз, като за 2011 г. се посочва, че българските МСП са на 22-ро/23-то място в Европейския съюз по обеми на вноса и износа и на 24-то/26-то място в ЕС по износ и внос на глава от населението.¹⁹ Разкрито е значително изоставане и по отношение на иновациите.

Малкият и средният бизнес е характеризирани и по отношение на неговата технологизация и развитието на интензивни на знание услуги. Констатациите разкриват недостиг на високотехнологични и среднотехнологични предприятия (0,8% при 2% в ЕС), недостатъчен брой предприятия в сектора в интензивните на знание услуги (16% при 28% в ЕС) и в сектора на научно-изследователската и развойна дейност (3 пъти по-малък дял в сравнение с Швеция, Финландия, Дания, Австрия, Унгария и Словакия, които е направено сравнение).²⁰

На основата на анализа и характеризиранието на малкия и средния бизнес в България е направен извода, че включването му в индустриални клъстери е условие за постигане на бърз растеж, подобряване на възможностите за развитие на иновационните процеси и е ефективен инструмент за разрешаване на редица проблеми, оцеляване на пазара и повишаване конкурентоспособността на МСП, развитие на отраслите и регионите.

С цел по-задълбоченото изучаване на проблема на дисертационния труд е отделено внимание на изясняването на основни постановки за конкуренцията и конкурентоспособността на малкия и среден бизнес. Разгледани и анализирани са становищата на различни автори, като по въпроса за конкуренцията са цитирани постановките и дефинициите на А. Смит, Й. Шумпетер, Фр. А. фон Хайек, Л. фон Мизес, И. Кирцнер, М. Кейсън, М. Портър и др. Изтъкнати са по-важните функции на конкуренцията, факторите за нейното нарастване и видовете конкуренция.

Като един от важните фактори за постигането на стопански успех в условията на конкуренция е определена конкурентоспособността.²¹ Във връзка с това са изяснени нейната същност, влияещи фактори и измерители в контекста на прилагането на клъстерния подход в сектора на малкия и средния бизнес. Разгледани са различни възгледи за конкурентоспособността и е посочено, че като икономическа категория тя най-общо е свързана с мястото и устойчивостта

¹⁸ Национална стратегия за насърчаване на МСП – 2014-2020, Министерство на икономиката и енергетиката, 2013, www.miee.government.bg, с. 4

¹⁹ Национална стратегия за насърчаване на МСП – 2014-2020, Министерство на икономиката и енергетиката, 2013, www.miee.government.bg, с. 26

²⁰ Национална стратегия за насърчаване на МСП – 2014-2020, Министерство на икономиката и енергетиката, 2013, www.miee.government.bg, с. 10

²¹ Кюрова, В., Сезонност и конкурентоспособност в хотелиерския бизнес, дисертационен труд за присъждане на ОНС „доктор“, ЮЗУ „Н. Рилски“, Благоевград, 2011, с. 50

на фирмата на пазара, съдържа в себе си нейния стремеж да запази или да подобри своите позиции на него, отразява способността на съответното стопанство (национално, регионално, отделното предприятие) или продукт да проявява устойчивост на пазара въпреки натиска на пазарните условия и съперничеството между икономическите агенти.

На основата на анализа на литературните източници конкурентоспособността е разгледана на макро- и микроравнище (национална и фирмена конкурентоспособност). Разкрити са основните характеристики на конкурентоспособността на предприятието и факторите за постигането ѝ. Отбелязан е приносът на М. Портър, който разкрива значението на детерминантите (факторите) на националните конкурентни предимства (т. н. „ромб“/„диамант“) за постигането на успех в глобалната икономика, оказващи влияние върху създаването на конкурентно предимство на местните фирми.

Изяснени са средствата за повишаване на конкурентоспособността на предприятието-икономически и организационно-управленски, като се изтъква особеното значение на фирмената стратегия и високата производителност.

Поставен е и въпроса за конкурентоспособността на продукта. Тя е разгледана от различни аспекти – от гледна точка на свойствата и качеството на продуктите, способността им да удовлетворяват определени потребности, равнището на предпочитането им на пазара, нивото на разходите за потребителя, параметрите, факторите и методологията за определяне на тяхната конкурентоспособност и др. На базата на анализа на източниците е направен извода, че авторите изразяват аналогични схващания по отношение на същността ѝ, като я обвързват главно с качеството, привлекателността и способността на продукта да удовлетворява определени потребности.

Като основен въпрос във връзка с конкурентоспособността на продукта е изведен този за параметрите, по които тя може да бъде определена - потребителски, икономически, технически и организационни.

На базата на становищата на отделни автори са определени и факторите, от които зависи конкурентоспособността на продукцията – качества на продуктите, технико-икономически, производителност на труда, разходи за производството, ценови и неценови фактори, ресурсни и др. Към тях са отнесени също степента на удовлетвореност на клиентите, която се определя като интегрален фактор, защото събира в себе си в комплекс няколко свойства на продукта – качество, цена, евентуално нов продукт, разходи за експлоатация, следпродажбено обслужване, надеждност и безопасност, а също и факторите, които най-често представляват бариера за създаването на конкурентоспособни продукти в малките и средните предприятия, като например хроничният недостиг на финансови средства, което е в основата на недостатъчната иновативност и предприемаческа активност, липсата на квалифициран персонал и неразбирането

за необходимостта от стратегия за повишаване на конкурентоспособността. Изведени са източниците за конкурентоспособност и методологията за нейното определяне.

Като съществена част от проблема за конкурентоспособността на предприятието и неговия продукт е анализиран въпроса за конкурентните предимства, като е подчертана проявяващата се връзка и зависимост между конкурентоспособността и конкурентното предимство и са посочени условията, от които последното зависи. Обобщено е, че повишаването на конкурентоспособността на малките и средните предприятия в условията на изострена пазарна конкуренция е едно от съществените условия за постигане на устойчивост и за запазване или подобряване на техните позиции на пазара, като важно средство за това е формирането на устойчиви конкурентни предимства, за което са необходими стратегически решения и усилия. В случая едно от тях е интегрирането на малките предприятия в клъстерни обединения. В този смисъл клъстерите могат да се разглеждат като инструмент за повишаване на конкурентоспособността на малките и средните предприятия.

Вторият параграф на четвърта глава е посветен на изследване влиянието на клъстерната интеграция върху конкурентоспособността на малките и средните предприятия. В подпараграф 2.1. е представена избраната методика за анализ и оценка. Разгледани са измерителите, които се използват за характеризирание на конкурентоспособността на предприятието. Избраната методика включва изчисляване на финансово-икономическите показатели разходи за придобиване на дълготрайни материални активи (инвестиции в ДМА), печалба, приходи от продажби, коефициенти на рентабилност и ефективност, които дават възможност за количествено характеризирание на постиженията на предприятията в определен период от време и за установяване динамиката и тенденциите в развитието им. Тези показатели имат основно значение при характеризирането на финансовото състояние на предприятията и резултатите могат да бъдат база за определяне на изгодите от участие в клъстерите и на конкурентоспособността им. Базата за изчисленията са годишните финансови отчети на предприятията от изучаваните клъстери, публикувани в Търговския регистър на Република България. Методиката съдържа и статистически методи за анализ на динамиката на отделните показатели на базата на стойностите на абсолютния прираст, темпа на прираст и темпа на растеж за всички предприятия от клъстерите. Посочените показатели за динамика с оглед отчитане на спецификата и целите изследването са определени при верижна и при постоянна (началната година на периода) база за сравнение. Използвани са също анкетния метод, метода на групировката, табличния и графичния методи във връзка с нагледното представяне на статистическите редове, методи за разкриване на структурата и териториалното разположение на

изучаваните явления и др. За ефективното прилагане на метода на сравнението е осигурена съпоставимост на данните.

За оценката на влиянието на клъстерната интеграция върху конкурентоспособността на малките и средните предприятия са ползвани резултати от проведено от автора анкетно проучване на 135 предприятия, включени в 15 клъстера и от дейността на Индустриален клъстер „Електромобили“, Български мебелен клъстер и Български клъстер „Телекомуникации“ за периода от създаването на клъстерите през 2008 и 2009 г. до 2012 г. Основните източници на информация за оценката са годишните финансови отчети, счетоводните баланси, отчетите за приходите и разходите, отчетите за паричните потоци по прекия метод, отчетите за собствения капитал, други приложения към годишните финансови отчети на предприятията от изследваните клъстери, публикувани в Търговския регистър на Република България. За извършване на анализа са обобщени данните за отделните предприятия от изучаваните клъстери по години от периода. За сравняване с периода преди регистрацията на клъстерите се използват обобщени резултати от предходната година за всеки от тях.

От проведеното анкетно проучване се разкриват следните резултати за изследваните малки и средни предприятия, включени в състава на клъстерите:

➤ причините за участие в клъстерите са възможностите за по-лесен достъп до ресурси – 33,3%, по-лесен достъп до информация – 20%; по-лесен достъп до иновации – 20%; по-лесен достъп до външни пазари – 6,7% и по-лесен достъп до финансиране по ОП „Конкурентоспособност“ – 6,7%;

➤ участието в клъстера е перспективно, икономически изгодно и ползата е многостранна; за всички предприятия (100%) изгодата се състои в предоставяне на помощ от останалите предприятия в клъстера в различни сфери на дейност – по отношение на управлението и планирането на дейността 27%, във връзка с производствената дейност – 13%, по отношение на износа – 7%, за осъществяване на връзки с други предприятия извън клъстера- 40%, обучение на персонала и консултации – 53%, по отношение на иновационната дейност – 26,7%, техническо и технологично обезпечаване – 6,7%. Една немалка част - 44,5% - получават научно-техническа помощ от научните институции, участващи в клъстера;

➤ след включването в клъстера е повишена производителността на труда в 20% от предприятията;

➤ 34% от анкетираните предприятия са получили достъп до научно-технически постижения, 14% са осъществили трансфер на иновации, в 34% са нараснали разходите за научно-изследователска дейност и в 26,7% се е повишила иновационната дейност.

➤ след присъединяването към клъстера в 44,4% от предприятията продукцията се е увеличила, в 77,8% е повишено е равнището на продажбите, 13% навлизат на нови пазари и 7% посочват, че разширяват пазарите.

➤ докато преди включването в клъстера външно-търговска дейност е заемала едва 11% от оборота, след този акт тя нараства на 56%.

Като една от причините за тези положителни резултати се определя, че в 75,5% от случаите стратегията на предприятието съответства на стратегията на клъстера. На основата на този анализ е направен извода, че в резултат от включването в съставите на клъстерни обединения нарастват възможностите на предприятията по отношение на производителността на труда, иновациите и пазарните позиции, които въздействат върху конкурентоспособността.

На основата на анализа на финансово-икономическите резултати на Индустриален клъстер „Електромобили“, Мебелен клъстер България и Български клъстер “Телекомуникации” е постигната по-голяма детайлизация при оценката на влиянието на клъстерното обединение на малките и средните предприятия върху тяхната конкурентоспособност. Клъстерите са представители на различни сфери на стопанската дейност - информационни технологии, мебелно производство и един сравнително нов сектор - електрически автомобили, което създава възможност за по-широк и разностранен поглед върху резултатите от клъстерното развитие. Те са формирани през периода 2008/2009 година, което създава условия за съпоставимост при изучаването им. Техните членове имат дългогодишна история, опит и възможности за развитие и въздействат върху развитието на регионите, в които функционират. Клъстерите включват в структурата си малки и средни предприятия, чиито резултати са изучени и анализирани. Единствено в Индустриален клъстер „Електромобили“ членуват големи предприятия (7 на брой), поради което за него са направени изчисления на показателите общо за клъстера и отделно за включените в състава му малки и средни предприятия.

За установяване на степента на влиянието на клъстерната интеграция върху тяхното развитие и конкурентоспособност е направен анализ на:

- състоянието на инвестиционната им дейност, представено чрез анализ на разходите за дълготрайни материални активи;
- равнището на приходите от продажби;
- равнището на печалбата;
- основните финансово-икономически показатели рентабилност и ефективност.

Анализът на разходите за придобиване на дълготрайни активи, приходите от продажби и печалбите е направен на основата на сумата на разходите, респ. на приходите и печалбите на предприятията, членуващи в клъстера по години. Изчисляването на показателите на верижна база дава възможност да се

установят ежегодните изменения в техните стойности, докато чрез изчисляването им при постоянна база за сравнение се установяват измененията, настъпили в периода след встъпването в клъстера. Годината на встъпване в клъстера е приета за постоянна база за сравнение.

Изследваният период бележи началото на съществуването на клъстерите, осъществяването на първите стъпки в съвместната дейност на предприятията, опознаването и съгласуването на политиките и стратегиите на предприятията, създаването на координация в управлението на клъстерите и същевременно период на световната икономическа криза, която дава сериозно негативно отражение върху тях и ограничава възможностите за развитието им.

На основата на направения анализ по отделните показатели е установено следното:

1. По отношение на инвестиционните разходи за придобиване на дълготрайни материални активи:

➤ Малките и средните предприятия от Индустиален клъстер „Електромобили“ за периода от 2009 до 2012 г. имат среден разход в абсолютно изражение в размер на 114,75 хил. лв. Средният темп на растеж при постоянна база е 2,14 и средният прираст е 340,32%.

➤ Мебелният клъстер България, който включва в структурата си само малки и средни предприятия, за същия период отбелязва среден разход в абсолютно изражение е 264,5 хил. лв., средно нарастване на инвестициите в дълготрайни материални активи за периода в абсолютно изражение от 210 хил. лв., среден темп на растеж при постоянна база равен на 0,5 и темп на прираст при постоянна база 2009 г. през целия период е отрицателен.

➤ Български Клъстер “Телекомуникации”, който също включва само малки и средни предприятия и стартира дейността си през 2008 г., за периода от 2008 до 2012 г. показва среден разход в абсолютно изражение в размер на 836,75 хил. лв., ниски темпове на растеж за годините от периода и нисък среден темп на растеж – 0,76, отрицателни темпове на прираст за 2010 и 2011 г. и едва през 2012 г. - съществен скок в разходите за инвестиции, който е особено осезателен в сравнение с предходната година – над 230%. Това увеличение за 2012 година спрямо предходната се дължи на извършените разходи по закупуване на активи от всички членове на клъстера.

На базата на анализа на резултатите се установява, че макар и бавно, предприятията от клъстерите успяват да преодолеят негативните последици от икономическата криза и независимо от краткия период на съществуването на клъстерите те имат сравнително добри резултати по отношение на инвестиционните разходи за придобиване на дълготрайни материални активи.

2. По отношение равнището на приходите от продажби:

➤ Индустриален клъстер „Електромобили“ – в периода 2010-2011 г. малките и средните предприятия от клъстера реализират значително нарастване на приходите от продажби - почти 13% в сравнение с базисната 2009 г., докато през 2012 г. имат чувствително намаление на величината на показателя, но въпреки това формират 0,4% от приходите в клъстера.

➤ Мебелен клъстер България след реализирано намаление на приходите от продажби през 2010 г. спрямо началната 2009 г. успява да преодолее влиянието на кризата и отбелязва постепенно нарастване на тяхната величина.

➤ Български Клъстер „Телекомуникации“ – налице е известно намаление на приходите през 2009 спрямо 2008 г. в резултат от кризата. Но в периода от 2009 до 2012 г. независимо от по-ниските стойности клъстерът проявява устойчивост по отношение на показателя. Може да се подчертае 2011 г., когато стойностите са над 30,9 хил. лв. Средните приходи от продажби за периода са в размер на 31 405,8 хил. лв.

3. По отношение равнището на печалбата:

➤ Индустриален клъстер „Електромобили“ – през 2010 г. печалбата на малките и средните предприятия намалява в сравнение с началната 2009 г., но през 2011 и 2012 г. се наблюдава значително увеличение на нейните стойности. Темповете на растеж и на прираст показват скокообразно увеличение в сравнение с базисната 2009 г. и значително нарастване през последната спрямо предходната година от периода.

➤ Мебелен клъстер България – стойностите на печалбата намаляват в сравнение с началната година на периода, но през последната година значително нарастват на верижна база, което показва постепенно стабилизиране на състоянието на предприятията от клъстера.

➤ Български Клъстер „Телекомуникации“ – през 2009 г. е налице намаление на величината на печалбата, но в периода от 2009 до 2011 г. то е преодоляно и се наблюдава постепенно, макар и незначително увеличение на печалбата.

Направен е извода, че независимо от отрицателното влияние на икономическата криза, малките и средните предприятия от трите клъстера през периода след формирането на клъстерите и включването им в тях поддържат положителни финансови резултати. Това рефлектира върху състоянието и възможностите им за развитие и нарастване на конкурентоспособността им. Измененията в трите разгледани показатели – разходи за инвестиции в дълготрайни материални активи, приходи от продажби и печалба за периода от създаването на клъстерите до 2012 г. разкриват възможностите за развитие и съответно ограниченията и проблемите, които се появяват пред съставляващите ги предприятия. Една от основните причини за наличието на положителни резултати по тези показатели е именно включването на малките и средните фирми в клъстерите и обединяването на усилията им за предотвратяване и

намаляване на негативните последици от кризата и за защита на завоюваните пазари.

4. Във връзка с установяването на рентабилността и ефективността са изчислени показателите коефициент на рентабилност на приходите от продажби, коефициент на рентабилност на собствения капитал, коефициент на рентабилност на пасивите, коефициент на рентабилност на активите, коефициент на ефективност на разходите и коефициент на ефективност на приходите. При изчисляването са установени следните резултати:

➤ Коефициент на рентабилност на приходите от продажби - средната рентабилност на приходите от продажби на Индустиален клъстер „Електромобили“ (общо за клъстера) за периода от създаването му до 2012 г. е 0,03; за Мебелен клъстер България тя също е положително число (0,01), както и за Български клъстер „Телекомуникации“ (0,07).

➤ Коефициент на рентабилност на собствения капитал – по този коефициент също се наблюдават положителни резултати – малките и средните предприятия от Индустиален клъстер „Електромобили“ имат средна рентабилност за периода в размер на 0,3, Български мебелен клъстер – 0,16, а Телекомуникационният клъстер – 0,2.

➤ Коефициент на рентабилност на пасивите – той е положителна величина за всички клъстери. Малките и средните предприятия от Клъстер „Електромобили“ отбелязват 0,005 средна стойност за периода, тези от Мебелен клъстер – 0,03, а от Телекомуникационен клъстер – 0,02.

➤ Коефициент на рентабилност на активите - общо за трите клъстера най-ниска е величината на коефициента през 2010 г. и най-висока през последната 2012 г. средните стойности за периода са: за малкия бизнес от клъстер „Електромобили“ – 1,2, за Мебелен клъстер – 0,99, а за Телекомуникационен клъстер - 0,63.

➤ Коефициент на ефективност на разходите - Клъстер „Електромобили“ има коефициент в размер на 1,2, а Български мебелен клъстер равен на 1, което е показателно за развитието им, докато при Телекомуникационен клъстер коефициентът е 0,93 (близък до 1). И при трите клъстера този коефициент показва устойчивост по отношение на стойностите през годините и липса на резки промени.

➤ Коефициент на ефективност на приходите – и при трите клъстера коефициентът съответства на изискването да не бъде по-голям от 0,99. При Клъстер „Електромобили“ за малките и средните предприятия той е 0,62, при Мебелен клъстер е 0,96, а при Телекомуникационен клъстер стойността му е 0,74.

На базата на представените резултати от анкетно проучване, анализите и оценките на състоянието на трите изследвани клъстера и съставляващите ги

малки и средни предприятия е направен изводът, че клъстерната интеграция е ефективна стратегия в условията на пазарната икономика, която способства за подобряване на стопанските резултати независимо от динамичното развитие на външната среда и непредвидимите влияния на нейните фактори и за нарастване на конкурентоспособността на предприятията. Тя засилва способността на малките и средните предприятия да се адаптират към променящите се условия, увеличава техните възможности за иновации, формиране на устойчиви конкурентни предимства и пазарната им мощ.

В параграф 3. са изведени проблеми и насоки за развитие на клъстеризацията в страната като предпоставка за повишаване конкурентоспособността на малките и средните предприятия.

На основата на литературния анализ са очертани някои от общите проблеми, свързани с клъстерния процес: наличието на подводни камъни на клъстеризацията, които могат да се отразят негативно на конкурентоспособността, възможността за уязвимост на региона, проявление на ефект на изолираност, липса на гъвкавост, намаляване на конкурентния натиск, синдром на самодостатъчността, вътрешен спад²², въпросът за проследяването и фиксирането на клъстерите с оглед улесняване реализацията на конкретни действия от страна на държавната администрация, липсата на заслужаващи доверие статистически данни, подходът и типът политика, който трябва да бъде избран във връзка с реализирането на клъстеризацията, липса на достатъчно знания за клъстерната политика и за динамиката на частния бизнес и производствената реалност и др.²³

На основата на анализа на клъстерната практика в България са изведени проблеми, специфични за конкретните условия, които са свързани с:

- държавната политика и нейната роля за създаването и стимулирането на развитието на клъстерите;
- знанията за същността, ползата, организацията и управлението на клъстерите;
- идентификацията на клъстерите и включените в тях предприятия, свързани с липса на статистически данни и на действия за пълно и обхватно идентифициране на клъстерите в страната;
- оценката на състоянието на клъстерите и тяхното влияние върху нарастването на конкурентоспособността на икономиката и на предприятията

²² Марков, Л. С., *Економически кластери: понятия и характерные черты*, Институт Экономики и ОПП СО РАН, Новосибирск, http://globalteka.ru/books/doc_details/2835-----.html

²³ Хосперс, Г, Я., Фр. Соте, П. Дерошер, *Поредната Силиконова долина: връзката между географските кластери и държавната политика*, <http://geopolitica.eu/2005/broi52005/970-porednata-silikonova-dolina-vryzkata-mejdu-geografskite-klysteri-i-dyrjavnata-politika>

(включително и малките и средни предприятия), участващи в тях, както и оценката на потенциала за развитието им (възможностите за растеж след тяхното създаване);

➤ недостатъчното участие на научни и изследователски организации в клъстерите, което се отразява на иновационните процеси в тях;

➤ организацията и управлението на клъстерите, координацията и взаимовръзките, протичащи между предприятията в тях по повод тяхното функциониране;

➤ доверието между членовете на клъстерите;

➤ методическите подходи при създаването на клъстери.

Във връзка с решаването на проблемите е направена систематизация на органите, институциите и организациите на различни равнища (национално, регионално –областно, общинско и клъстерно), като е определена формата на участието им в процеса. В отговор на проблемите са очертани възможностите и насоките за по-нататъшното развитие на клъстерния процес в България, които могат да се разглеждат като програма за реализация на процеса на клъстеризация:

Първо, по отношение на държавната политика във връзка с по-нататъшното прилагане на клъстерния подход в страната: 1) Изучаване на зараждащите се и съществуващите клъстери и реализиране на целенасочени мерки за тяхното насърчаване; 2) Целенасочено активно проучване и определяне на райони, в които има потенциал за развитие на клъстери и предприятия от важно значение за българската икономика с цел създаване на силни клъстери с национално значение, способни да повишат равнището на икономическия потенциал на страната и националната конкурентоспособност; 3) Във връзка с преодоляването на неравномерността на създаването на клъстери по райони и съответно на неравномерността в регионалното развитие преимуществено да се създадат предпоставки и преференции за създаване на клъстери в изоставащи региони, като фактор за тяхното развитие; 4) създаването на клъстери да бъде в контекста на регионалните политики и стратегии за развитие; 5) създаване на условия за реализиране на подхода на тройната спирала и целево стимулиране на клъстерите, в които са включени не само стопански предприятия, но и научни организации, което е предпоставка за създаване и трансфер на иновации в практиката и за реализация на иновационната стратегия; 6) приоритетно стимулиране на клъстери, включващи малки и средни предприятия; 7) насърчаване на транснационалните клъстери като възможност за създаване на икономически силни региони в рамките на Европейския съюз и на Балканите.

Второ, по отношение на ролята на неправителствения сектор във връзка с развитието на клъстерните процеси в страната – с помощта на специфични за него инструменти (организиране на срещи, форуми, обучения, създаване на

платформи и предоставяне на достъп до чужди такива и др.) да се засили функцията му на информатор, обучител, консултант и фактор за подобряване на връзките между клъстерите и на доверието между членовете на клъстера.

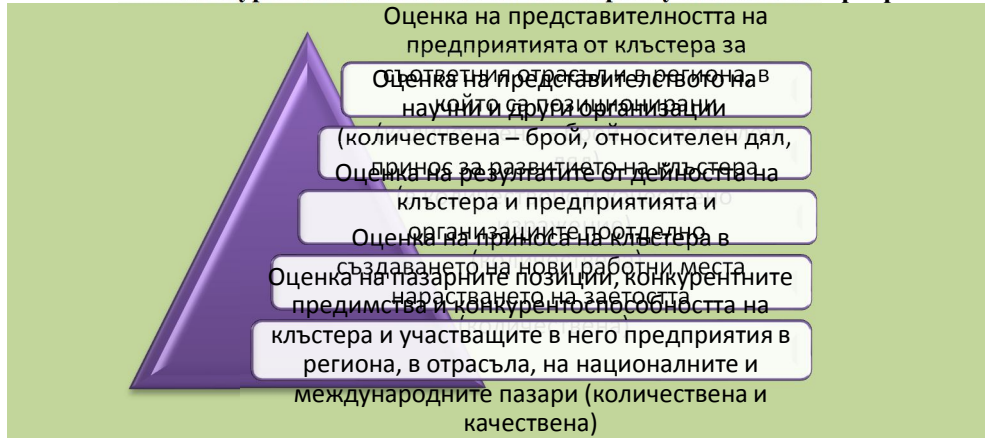
Трето, във връзка с идентификацията на клъстерите и оценката на тяхното състояние и влияние върху конкурентоспособността и потенциала за развитието им -определяне на органите, които могат да осъществяват идентификация и оценка на клъстерите на национално и регионално (областно и общинско) равнище, непрекъснато актуализиране от тяхна страна на клъстерната карта на страната и отделните региони, формиране на статистическа база данни и анализ на типа на клъстерите, периодична оценка на влиянието на клъстерите върху конкурентоспособността на участващите в тях предприятия, на регионалната и националната конкурентоспособност и потенциала им за растеж, реализиране на идеята на Асоциацията на бизнес клъстерите в България за национално акредитиране на клъстерите.

Четвърто, по отношение на избора на методически подход при създаването на клъстери - важни методически проблеми са: определяне на териториалното местоположение и необходимостта от формиране на клъстер на базата на състоянието на съответния регион и неговата конкурентоспособност; определяне вида на клъстера; установяване на предприятия, организации и институции, близко разположени, взаимносвързани на базата на сходство в дейността, ползващи обща специализирана инфраструктура, пазари на труда и услуги, с общи възможности за развитие, стремящи се към повишаване на икономическите резултати и конкурентоспособността и убедени в ползите от интегриране в клъстери; инициране и организиране създаването на клъстер; определяне на връзките на координация, организацията и управлението на клъстера и подготовка на ръководния състав на всички предприятия и организации, членуващи в него.

Пето, за оценка на ефективността и конкурентоспособността на клъстера и предприятията, участващи в структурата му е необходимо да се използва методика, в която да се прилага комплексен подход по отношение на прилаганите критерии за оценка – количествени и качествени и на подходите – съчетаване на системния с маркетинговия подход. Определени са основните елементи на методиката (фиг. 4). Посочено е, че изведените насоки определят една по-обща рамка, в която да се развива клъстерния процес, основните участници в него с конкретните им функции в неговото реализиране, методическите подходи и инструменти за създаване и оценка на ефективността и конкурентоспособността на клъстерите. Те могат да се разглеждат като предпоставка за развитието и нарастването на конкурентоспособността на отраслите, към които се отнасят клъстерите и съставляващите ги предприятия, на регионите, в които те са разположени, на националната икономика и преди

всичко на малките и средните предприятия, включени в структурата на клъстерите.

Фигура 4. Елементи на методиката за оценка на ефективността и конкурентоспособността на клъстера и участващите предприятия

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключението се обобщават постигнатите резултати и се представят в синтезиран вид основните изводи от изследването на ролята на клъстерната интеграция за повишаване на конкурентоспособността на малките и средните предприятия. Очертават се изводи за теоретичното и практическото значение на дисертационния труд и възможни насоки за бъдещи изследвания на автора.

III. СПРАВКА ЗА ПРИНОСИТЕ В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Систематизирани и обобщени са теоретичните виждания за клъстерите, като е представена тяхната еволюция и са обособени основните периоди в развитието им. На основата на изследването на научните достижения са изведени основни теоретични проблеми, отнасящи се до мястото и ролята на клъстерите в икономическата система.

2. Допълнени са разбиранията за клъстерен подход и е изведен въпроса за прилагането на системния подход по отношение на клъстера. Представени са основните характеристики и класификации на бизнес клъстерите, направена е съпоставка между клъстерите и други форми на интеграция на предприятията и са изведени условия и фактори за формиране, развитие и конкурентоспособност на клъстерите.

3. Изследвани са различни модели на прилагането на клъстерния подход, допълнени са изследванията на българския опит и са изведени особеностите на клъстеризацията в България. Характеризирани и анализирани са клъстерите в България.

4. Предложена е методика, с чиято помощ е изследвано и оценено влиянието на клъстерната интеграция върху конкурентоспособността на малките и средните предприятия от състава на клъстерите и като резултат е запълнена липсата на такава цялостна оценка в българската научна литература.

5. Установени са проблеми и са изведени насоки за развитие на клъстеризацията в страната като предпоставка за повишаване конкурентоспособността на малките и средните предприятия. Предложени са методически подходи за създаване на клъстери и за оценка на ефективността и конкурентоспособността на клъстера и предприятията, участващи в структурата му.

IV. СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Атанасова, А. (2010) Основни проблеми на клъстерното развитие в България, Сборник научни статии „Предприемачество и клъстерно развитие”, Унив. Изд. „Н. Рилски”, Благоевград
2. Atanasova, A. (2010) Clusters: the Strategic Approach to Boost Competitiveness of the Small and Medium-Sized Enterprises, First International Conference for PhD Candidates, Duni, Bulgaria, University publ. South-West University Neofit Rilski – Blagoevgrad
3. Атанасова, А. (2011) Бизнес клъстерите – ефективна форма за интеграция на индустриалните предприятия, Сборник доклади от Втората международна научна конференция „Международен диалог: изток-запад” (култура, славянство и икономика), гр.Св.Никола, Македония, изд. Международен славянски университет, гр. Св.Никола, Македония
4. Atanasova, A. (2011) Systematization and Characteristic of Business Clusters, Second International Conference for PhD Candidates „Economics, management and tourism”, Duni, Bulgaria, Univ. publ. South-West University Neofit Rilski – Blagoevgrad
Атанасова, А. (2012) Политиката на Европейския съюз за създаване и развитие на клъстери и отражението и в България, в: Предприемачество и икономика, Сборник научни статии, унив. изд. „Н. Рилски“, Благоевград
5. Атанасова, А. (2014) Чуждестранният опит в създаването на клъстери, сп. Икономика и управление, бр. 1